

Oběti československé železné opony 1948–1989

ĽUBOMÍR MORBACHER, TEREZA MAŠKOVÁ

Záměrem projektu *Dokumentace usmrčených na československých státních hranicích 1948–1989* je umožnit laické i odborné veřejnosti seznámit se s konkrétními osudy lidí, kteří zahynuli při pokusu o překonání železné opony.

Zvolený postup vychází ze snahy vytvořit osobní portréty usmrčených a objasnit základní okolnosti a průběh zákroků Pohraniční stráže.

Zpracování tématu obětí železné opony na československých hranicích se Západem má pro badatele a historiky mnohá úskalí. Při získávání informací je zásadní rozdíl mezi oběťmi železné opony a oběťmi soudních perzekucí, u nichž je možné pracovat s množstvím archivních dokumentů obsažených v soudních, trestních nebo vyšetřovacích spisech. V případě obětí železné opony jde o nesmírně náročné vícezdrojové získávání základních informací o jejich životě před pokusem o útěk přes hranici. Zde jsou naše možnosti omezené na pátrání v lokálních nebo rodinných archivech, resp. na osobní svědectví příbuzných, pokud je ale vůbec lze ještě najít. Navíc je třeba si uvědomit, že jde z velké části o stále „živou“ historii týkající se vyrovnávání se české a slovenské společnosti s totalitní minulostí, protože dosud žijí jak příbuzní obětí, tak i vysocí představitelé komunistických vojenských orgánů.

Těžiště našeho projektu tak spočívá ve shromáždění co nejvíce faktů o skutečném zákroku Pohraniční stráže (PS) porovnáním archivních dokumentů vzniklých činností právě Pohraniční stráže a Státní bezpeč-

Muž usmrčený při pokusu o přechod hranice, Pastviny 1963

Foto: ABS

nosti (StB). V této souvislosti je zásadním přínosem možnost využít shromážděné listinné důkazy, pokud se po roce 1989 případy usmrčených zaobíraly orgány činné v trestním řízení (Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu). Důležitým zdrojem informací pro náš dokumentační projekt je také předcházející archivní výzkum Martina Pulce.¹

Naším dlouhodobým cílem je vytvořit portréty všech (nejméně 300 obětí doložených archivními dokumenty),

kteří zahynuli na českých a slovenských úsecích hranice se Spolkovou republikou Německo a s Rakouskem. Vyhodnocením pramenů a vytvořením portrétů konkrétních osob, které přibližují skutečné okolnosti tragických incidentů na hranici, můžeme aspoň částečně splatit dluh obětem režimu. V první fázi tohoto projektu (do roku 2012) se zaměřujeme na případy, které především v kombinaci chronologického a problémového přístupu charakterizují jednotlivé skupiny obětí.

1 PULEC, Martin: *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945–1989*. ÚDV, Praha 2006.

Sledovaná období se vyznačují organizačními změnami ve vývoji represivní složky Pohraniční stráže. Dále je důležité uvést, že se v období let 1948–1950 ještě uskutečnila rozsáhlá emigrace několika tisíc lidí

Ukázka ochrany hranic poblíž Starého Hrozňatova, leden 1969 Foto: ABS

přes tzv. zelenou hranici do Německa a Rakouska. Navzdory tomu skupiny utečenců už tehdy riskovaly život, protože hranici střežily pohraniční prapory SNB a od roku 1949 Pohraniční stráž SNB. Od roku 1951 se systém ve své podstatě nezměnil až do roku 1989. Poskytoval jen nepatrný prostor pro úspěšný přechod hranice.

Další stanovená období zohledňují technické inovace železné opony, organizační vývoj struktur Pohraniční stráže a kompetenční změny v podřízenosti PS resortům ministerstva národní bezpečnosti, ministerstva vnitra a ministerstva národní obrany. Od 1. ledna 1966 přešla Pohraniční stráž kompetenčně pod ministerstvo národní obrany a zároveň po zdokonalení slaboproudé signalizační stěny bylo z hranice odstraněno vysoké napětí. Důvodem byla ekonomická náročnost a nebezpečí pro samotné pohraničnický. V období normalizace, od 1. ledna 1972, byla PS na základě rozhodnutí ÚV KSČ kompetenčně zařazena pod Federální ministerstvo vnitra a následný vznik Hlavní správy Pohraniční stráže Ostravy státních hranic (HS PS OSH) v roce 1973 inte-

groval střežení všech úseků hranice se západním Německem, Rakouskem a všemi sousedními tzv. socialistickými státy pod tento řídicí vojensko-politický orgán.

Při zpracování jednotlivých portrétů jsme zohlednili okolnosti, za jakých došlo k usmrcení (zastřelení, jiný druh zákroku, usmrcení elektrickým proudem v zátarasech či minou, při překonávání hraniční závory, utopení, sebevražda v bezvýhodné situaci), přechod hranice vyprovokovaný StB (resp. jinou zpravodajskou složkou), zákrok a usmrcení na území cizího státu, usmrcení cizího státního příslušníka.²

Dalšími kritérii byla početnost pokusů o přechod hranice na jednotlivých úsecích a početnost přechodů přes „zelenou hranici“, která byla ovlivňována relativně liberálnějšími povolováním legálního vycestování na Západ zejména od začátku 60. let.

Kromě zachycení tragických osudů osob usmrcených na hranici slouží dokumentační projekt ke zmapování organizační a personální struktury jednotlivých brigád Pohraniční stráže a jejich nadřazených složek.³ pd

- 2 Poslední zmiňované skupiny zákroků Pohraniční stráže patří k nejzávažnějším incidentům, které prokazují, že represivní složka komunistického režimu byla pro dosažení svého cíle během studené války ochotna riskantně a hrubě porušovat mezinárodní právo, aby zstrašila potenciální uprchlíky a ukázala, že ji nezastaví ani státní hranice. Při pohraniční operaci v prostoru 15. roty PS Broumov (5. brigáda PS Cheb) vtrhlo 18. září 1986 šest československých pohraničnicků na území Spolkové republiky Německo, kde zastřelili místního občana Johanna Dicka na turistické procházce. Důvodem zákroku bylo pronásledování jednoho ze dvou polských utečenců, který úspěšně překonal hranice. Místo, kde zůstal ležet zastřelený J. Dick, bylo 200 metrů od státní hranice. Příčinou smrti byl šok z nadměrného krvácení při poranění velkých cév a vnitřních orgánů. Dick byl pak československými pohraničnickými odvezen do ČSSR a následně, již mrtvý, odvezen do nemocnice v Plané u Mariánských Lázní. Těsně po události se zástupce velitele 3. praporu PS Halže mj. dokoupil a náčelník zpravodajské skupiny téhož mjr. Tahovský pokusili zahladit stopy tím, že vnikli na území SRN a odnesli odtamtud obal od použitého obvazu. Masivní palbu na území SRN se však utulit nepovedlo – němečtí vyšetřovatelé našli ve stromech projektily vystřelené z československých samopalů. Když německá policie zjistila, co se s Dickem stalo, československé úřady se nejprve pokoušely tvrdit, že Dick sám vnikl do Československa. Později, po vlně pobouření v Bavorsku i celé SRN a tlaku německých orgánů, bylo tělo J. Dicka převezeno zpět do SRN. Nakonec se museli nejvyšší českoslovenští představitelé SRN omluvit. Před veřejností byl případ samozřejmě utajován. Do roku 1989 Československo nepřipustilo, aby byli pohraničnicki trestně stíháni. Usmrcení nevinného německého občana bylo objasněno německými vyšetřovateli už před rokem 1989 a později po pádu režimu v Československu ještě potvrzeno svědeckými výpověďmi pohraničnicků a lesního dělníka Františka Smolického před Krajským soudem v Plzni dne 15. března 2001. Smolický pracoval s lesním traktorem asi 60 metrů od státní hranice a celou událost pozoroval z vyvýšeného místa, přičemž uvedl, že na místě pracoval už vícekrát a v průběhu státní hranice se nemohl zmylit. Podle jeho svědectví J. Dick na území ČSSR vůbec nevstoupil a incident nebyl z jeho strany nijak vyprovokovaný. *Archiv bezpečnostních složek* (dále jen ABS), fond (dále jen f.) HS PS OSH, balík (dále jen B) 67, Proryv SH dne 18. 9. 1986 v úseku 15. roty PS Broumov, kdy došlo k zastřelení občana NSR Johanna Dicka, nar. 23. 3. 1927; ABS, f. HS PS OSH, přírůstkové číslo 110, B 67, Zpráva o šetření mimořádné události na SH ze dne 18. 9. 1986, při které došlo na úseku 15. roty PS Broumov k zastřelení státního příslušníka Johanna Dicka, nar. 23. 3. 1927; Rozsudek Krajského soudu v Plzni ze dne 15. 3. 2001, sp. zn. 33T 4/2000 viz http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/policie/udv/rozsudky/cada_cila_roman/cada_cila_roman.pdf (citováno k 18. 1. 2011).
- 3 Viz <http://www.ustrcr.cz/cs/usmrceni-statni-hranice-pohranicni-straz> (citováno k 18. 1. 2011). V současné době je na webu ÚSTR patnáct medailonků usmrcených.